

SİYER ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
THE JOURNAL OF SIRAH STUDIES

SAD • ISSN 2547-9822 • e-ISSN 2791-6138
Sayı: 10 • Temmuz-Aralık 2021
Issue: 10 • July-December 2021

Sünnî ve Şîî Siyaset Anlayışının Hz. Hasan ile Hz. Hüseyin İmajına Yansıması

The Sunni and Shiite Political Understanding and
Its Reflection on the Image of Hasan and Husain

Mücahit Yüksel*

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü: Araştırma Makalesi / Article Type: Research Article

Geliş Tarihi: 29 Nisan 2021 / Date Received: 29 April 2021

Kabul Tarihi: 30 Mayıs 2021 / Date Accepted: 30 May 2021

İntihal Taraması/Plagiarism Detection: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi/This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur/It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Mücahit Yüksel)

* Doç. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi, Ahmet Keleşoğlu İlahiyat Fakültesi, İslâm Tarihi Anabilim Dalı/Necmettin Erbakan University, Ahmet Keleşoğlu Faculty of Theology, Department of Islamic History, myksl_42@hotmail.com Orcid: 0000-0003-2958-7813
CC BY-NC 4.0 | This paper is licensed under a Creative Commons Attribution-Non Commercial License

Öz

Tarihi olayları ön yargılı ve taraflı değerlendirmek, eksik ve yanlış sonuçlara sebep olacaktır. Bununla birlikte kişilerin benimsedikleri ön kabüller, bütüncül bakışın önündeki en büyük engellerden biridir. Hz. Osman'ın öldürülmesinin ardından yaşanan süreç, birçok fırka ile birlikte Şia'nın da ortaya çıkışına sebep olmuştur. Süreç içerisinde karakteristik özelliğe sahip bazı olaylar, Şia'nın fikir dünyasında önemli rol oynamıştır. Sonraki dönemlerde tarih, "Hz. Ali'nin, nass ile halife tayin edildiği" anlayışını benimseyen Şia ile ona karşı sağlıklı bir siyaset anlayışı ortaya koymaya çalışan Sünnî anlayış arasındaki rekâbete tanıklık etmiştir. Zira Şifî anlayışın aksine Sünnî anlayış, kaostan uzak durmayı ve sükûneti tercih eden bir siyaseti benimsemiştir. Bu makalede, Şifî ve Sünnî siyaset anlayışının temel özellikleriyle ilgili genel tespitler ve ardından da bu anlayış çerçevesinde onların, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'e yükledikleri anlam üzerinde durulacaktır. Bu, siyaset anlayışlarının algılar üzerindeki etkisini görme ve tarihî olayları objektif şekilde değerlendirebilme noktasında büyük katkı sağlayacaktır. Çalışmanın konusuna uygun olarak tasvir edici ve analitik yöntem kullanılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İslâm Tarihi, Ehl-i Sünnet, Şia, Hz. Hasan, Hz. Hüseyin.

Abstract

Evaluating historical events biased and biased will cause incomplete and wrong results. However, the pre-assumptions adopted by people are one of the biggest obstacles to a holistic view. The process that took place after the murder of Osman caused the emergence of Shia along with many factions. Some events that have characteristic features in the process played an important role in the intellectual world of Shia. In the following periods, history witnessed the rivalry between the Shia, which adopted the understanding that "Ali was appointed as the caliph by his nass" and the Sunni understanding that tried to put forward a healthy political understanding against him. Because, contrary to the Shiite understanding, the Sunni understanding adopted a politics that preferred to stay away from chaos and calm. In this article, the general determinations about the basic features of the Shiite and Sunni understanding of politics and then the meaning they attribute to Hasan and Huseyin within the framework of this understanding will be discussed. This will make a great contribution to seeing the effect of political understandings on perceptions and evaluating historical events objectively. Descriptive and analytical methods are used in accordance with the subject of the study.

Keywords: Islamic History, Ahl as-Sunnah, Shia, Hasan b. Ali, Hussein b. Ali

Giriş

İnsanların olayları ve şahısları algılama şekillerini etkileyen –yetiştği çevre, bilimsel ve kültürel birikimi vb.- birçok faktör vardır. Bunlardan biri de benimsedikleri ideoloji ve düşünce yapılarıdır. Olayları olduğundan farklı görme veya gösterme çabası ise söz konusu algılara etki eden önemli kusurlardandır. Bu da bütüncül bir bakış açısının getireceği sağlıklı çıkarımlardan mahrum kalınmasına sebep olmaktadır.

Ehl-i Sünnet ile Şiâ'nın siyaset anlayışları ve bu minvalde Hz. Hasan (ö. 49/669) ile Hz. Hüseyin'i (ö. 61/680) algılama şekilleri de söz konusu hatanın bir tezahürüdür. Sünnî ve Şîî müelliflerin, iki önemli şahsı kitaplarında ele alış yöntemleri incelendiğinde, Sünnî kesimin genellikle Hz. Hasan'ı, Şîî kesimin ise Hz. Hüseyin'i ön plana çıkardıkları görülmektedir.

Çalışmamızda, siyasi yaklaşımların şahıs algısına etkisi Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin bağlamında ele alınmaktadır. Bu, anlayış ve bakış açılarının algıyı nasıl etkilediğinin tespiti ve bu vesileyle tarih mirasımızı sağlıklı bir şekilde nasıl anlamamız gerektiği konusunda bize büyük fırsatlar sağlayacaktır.

İslâm tarihi alanında Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin ile ilgili birçok çalışma yapılmıştır ve bu kapsamda; Adnan Demircan^[1], Ethem Ruhi Fiğlalı^[2], M. Ali Kapan^[3], M. Mahfuz Söylemez^[4], Murat Sarıcık^[5] ve Adem Apak^[6] gibi müelliflerin çalışmaları ilk etapta göze çarpmaktadır. Ancak bu çalışmalar, Hz. Hasan ve Hüseyin'i ayrı müstakil başlıklarda ya da farklı bağlamlarda ele almaktadır. Biz ise konuyu, siyaset ve toplum sosyolojisi bağlamında ele almaya çalışacağız.

Çalışmamızda, konuya zemin teşkil etmesi açısından öncelikle Sünnî ve Şîî siyaset anlayışlarına genel hatlarıyla değinilecek, ardından da asıl konu olarak her iki gruba ait müelliflerin eserlerinde Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in ele alınış şekli ele alınacaktır.

-
- [1] Adnan Demircan, "Hz. Hasan ve Halifeliği", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1 (1995), 81-109.
 - [2] Ethem Ruhi Fiğlalı, "İslâm Tarihinde Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin Dönemleri (Mezhepler Tarihi Açısından Bir Tedyk)", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 26/(1983), 353-370.
 - [3] Mehmet Ali Kapan, "Hz. Hasan'ın Halifeliği ve Hasan-Muaviye Andlaşması", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7 (1997), 67-80.
 - [4] M. Mahfuz Söylemez, "Hz. Hasan'ın Hilafeti Muaviye'ye Devrinin Arkaplanı", *İslâmî Araştırmalar* 14/3-4 (2001), 456-468.
 - [5] Murat Sarıcık, "Kerbelâ Olayında el-Hurr b. Yezid ve Hz. Hüseyin'le Mücadelesi", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2 (1995), 103-148.
 - [6] Adem Apak, "Cennet Ehlinin Gençleri: Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin", *Din ve Hayat: İstanbul Müftülüğü Dergisi* 23 (2014), 74-78.

1. Ehl-i Sünnet'in ve Şîa'nın Siyaset Anlayışı

Ehl-i Sünnet ve Şîa, kendisine İslâmî nasları referans edinen iki grup olmasına rağmen onlara yükledikleri anlam ve getirdikleri yorumlar sebebiyle farklı siyaset anlayışları ortaya koymuşlardır. Bu farklılıklar; hilafete/imamete geliş şekli, liyakat, halifenin sorgulanabilirliği ve zalim yöneticiye karşı alınacak tavırlar gibi birçok başlıkta kendisini göstermiştir.

1.1. Ehl-i Sünnet'in Siyaset Anlayışı

Sünnî anlayışa göre Hz. Peygamber, kendisinden sonrası için bir halife adayı belirlemeden ve herhangi bir kişiye işaretle bulunmadan vefat etmiştir.^[7] Ayrıca naslarda, halife olacak kişinin bizzat şahsına değil, uyması gereken ilkelere dâir belirlemeler yapılmıştır. Buna göre halife olacak kişinin; liyakatli, âdil ve istişareye önem veren bir yönetici olması istenmektedir.^[8] Hz. Peygamber söz konusu tavrıyla, halifelik için uygun gördükleri kişiyi seçmeleri için meseleyi Müslümanların şûrâsına bırakmıştır.^[9]

Ehl-i Sünnet, halife belirlemenin farz-ı kifâye olduğu hususunda ittifak etmiş ve bunda da *Ehlü'l-hal ve'l-akd*'i^[10] yetkili görmüştür.^[11] Bununla birlikte bir halifenin, kendisinden sonra halife olacak kişiyi ataması da ittifakla caizdir. Hz. Ebû Bekir'in (11-13/632-634) uygulaması bu konuda bir örnektir.^[12] Yani sonuç itibarıyla hâlife, iki şekilde atanabilir: Ya "Ehlü'l-hal ve'l-akd" tarafından seçilir ya da selefi tarafından atanır.^[13]

[7] Bu sebeple sahâbe, farklı yöntemlerle halifelerini seçmiştir. Zira Hz. Ebû Bekir, ashâbın istişaresi ve biatıyla; Hz. Ömer, Hz. Ebû Bekir'in atamasıyla; Hz. Osman, Hz. Ömer'in belirlediği şûrâ heyetinin seçimiyle ve Hz. Ali de sahâbenin tercihi ve biatıyla seçilmişlerdir. (Abdülmelik b. Abdullah b. Yûsuf b. Muhammed Ebu'l-Me'âlî el-Cüveynî. *Giyâsü'l-ümem fi iltiyâsî'z-zulem*, thk. Abdülazîm ed-Dîb (Riyâd: Mektebetü İmam el-Haremeyn, ts.), 134.)

[8] "Allah, size, emanetleri mutlaka ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emrediyor. Doğrusu Allah, bununla size ne güzel öğüt veriyor! Şüphesiz ki Allah, hakkıyla iştirakçidir, hakkıyla görendir." (en-Nisâ 4/58.) Ayrıca halife, mutlak anlamda bir hâkimiyete sahip değildir; nass ve icmâ bulunmayan hususlarda istişare etmesi gerekir. (Muhammed Reşid Rıza, *el-Hilâfet* (Kahire: ez-Zehrâ li'l-A'lâmî'l-Arabî, ts.), 38; Abdülkadir Avde, *et-Teşrîfu'l-cinâti'l-İslâmî mukârinen bi'l-kânûni'l-vaz'î*, (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, ts.), 1/37.) Yüce Allah, bu konuda da şöyle buyurmaktadır: "Yine onlar, Rablerinin davetine icabet ederler ve namâzı kılarlar. Onların işleri, aralarında damşma iledir. Kendilerine verdiğimiz rızıktan da harcarlar." (eş-Şûrâ 42/38.)

[9] Muhammed Süheyl Takkûş, *et-Târîhu'l-İslâmî el-vecîz* (Beyrut: Dâru'n-Nefâis, 2011), 67.

[10] Devlet başkanının hem seçimi hem de gerektiği takdirde azliyle yetkili olan kurul. Abdülhamîd İsmail el-Ensârî, "Ehlü'l-Hal ve'l-Akd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994), 10/539.

[11] Reşid Rıza, *el-Hilâfet*, 18.

[12] Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Muhammed b. Habîb el-Basrî el-Bağdadî el-Mâverdî, *el-Ahkâmu's-sultâniyye* (Kahire: Dâru'l-Hadîs, ts.), 30.

[13] Ebû Ya'lâ Muhammed İbnü'l-Hüseyn b. Muhammed b. Halef İbnü'l-Ferrâ, Muhammed Hâmîd el-Fekî, *el-Ahkâmu's-sultâniyye* (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2000), 23.

Ayrıca Râşit halifelerin hepsi, görevlerine başlamak ve Müslümanların itaatına muhatap olmak için biat almaya özen göstermişlerdir.^[14] Zira bu, önemli bir meşruiyet göstergesi olarak kabul edilmiştir.

Sünnî nazariyeye göre hilafet, önemli bir siyasî makamdır. Zira Hz. Peygamberin halefi ve halkın yöneticisi olarak o; kanunları uygulamak, ülke sınırlarını savunmak ve günlük işleri idare etmek gibi önemli işleri icra etmek üzere seçilmiştir.^[15]

Sünnî anlayışa göre, eğer hilafet şartlarını hâiz ve bir topluluğun gönüllü biatını almış bir imam varsa, ona uymak gerekir ve böyle bir ortamda iktidarı zorla ele geçiren kişiye itaat edilmez. Ancak hilafet şartlarını hâiz bir imam bulunmaması hâlinde hilafet şartlarını taşımasa da o kişiye itaat edilir.^[16] Ehl-i Sünnet'in bu anlayışındaki temel sâik, otoriteye karşı sert direniş göstererek fitnenin büyümesine destek vermeme anlayışıdır.^[17] Bu hususta, Hz. Peygamber'in, konuyla ilgili ikazları etkili olmuştur.^[18]

Ancak bu tavır, hukuksuz iş yapan yöneticilere karşı boyun eğme ve onları meşrulaştırma şeklinde algılanmamalıdır. Çünkü bu durumda onlar, pasif direniş sergilemiş, aynı zamanda iktidarları dönüştürmeye çalışmış ve yanlış tavır takınan yöneticiye karşı uyarı görevini yerine getirmişlerdir. Sünnî anlayış, yönetimi zorla ele geçirenleri, İslâm'ın ilkelerinden uzaklaşmadığı ve yasaları uyguladığı sürece asgari ilkeleri yerine getirdiğini düşünerek meşru kabul etmiş ve Muâviye'nin (41-60/661-680) yönetimi ele geçirmesini de bu çerçevede değerlendirmiştir.^[19] Ancak bu hususta bazen ölçünün kaçırıldığı ve işin, Emevî yönetiminin bazı yanlış icraatlarının kabullenilmesi noktasına kadar vardırıldığı görülmektedir. *el-Ahkâmu's-Sultânîyye* türü

[14] Ebu'l-Me'âlî el-Cüveynî, *Gyâsü'l-ümem fi İltiyâsî'z-zulem*, 55.

[15] M. Najjar Fauzi, "Fârâbî'nin Siyâsî Felsefesi ve Şiilik", çev. Mehmet Dağ, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 20/ (1975), 295.

[16] Muhammed Ebû Zehra, *Mezhepler Tarihi*, çev. Sıbğatullah Kaya (İstanbul: Çelik Yayınevi, 2011), 106-107.

[17] Mustafa Çağrırcı, "Fitne", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996), 13/159.

[18] Ebû Hüreyre'den (r.a.) rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmaktadır: "İsrailoğullarını peygamberler (a.s.) idâre ediyorlardı. Bir peygamber ölünce onun yerine ikinci bir peygamber geçiyordu. Ancak, benden sonra peygamber yok. Ama arımdan halifeler gelecek ve çok olacaklar." Orada bulunanlar: "Onlar hakkında bize ne emredersiniz?" diye sordular. "Önceki biatımıza sadâkat gösterin. Onlara haklarını verin. Onlar üzerindeki haklarınızı (eda etmedikleri takdirde, kendilerinden değil) Allah'tan isteyin. Zira Allah Teâlâ, idareleri altındakilerin hukukunu onlardan soracaktır." Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *Şahîhü'l-Buhârî* (Dimaşk-Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 2002), "Enbiyâ", 50; Ebû'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî Müslim, *Sahîhu'l-Müslim*, thk. Ebû Kuteybe Nazar Muhammed el-Faryâbî (Riyâd: Dâru Taybe, 1426), "İmâret", 44.

[19] İbrahim Halil Er, *Siyasal İslâm Düşüncesinin Doğuşu ve Devlet* (İstanbul: Mevsimler Yayınevi, 2016), 215.

eserlerde, “iki veliahd atamanın caiz olduğu” yönündeki ifadeler buna örnek olarak verilebilir.^[20]

İlerleyen süreçte Ehl-i Sünnet’in siyaset anlayışında değişimler görülmeye başlamış ve yaşanan siyasî tecrübelerin etkisiyle Şîa’nın imamet nazariyesine tepki sadedinde tavırlar ortaya konmuştur.^[21] Bu kapsamda, devletin ilâhî kökenli olduğunu kanıtlamak amacıyla Şîa tarafından ileri sürülen bütün argümanlar, sünnîler tarafından reddedilmiş ve karşı deliller ortaya konmuştur. Bu sürecin sonunda, iman konusu olmayan devlet, sünnî akaid kitaplarına da konu olmuştur.^[22]

Nasslardan yola çıkarak ilkesel bir tavırla belirlenen Sünnî siyaset anlayışı, yaşanan siyasî tecrübeler sonucunda bazı tepkisel tavırlar da ortaya koymaya başlamıştır. Hz. Osman’ın (23-35/644-656) katlinden sonraki süreçte ortaya çıkan grupların birbirileriyle mücadeleleri ve özellikle fetihlerle birlikte gelen zenginleşmenin ardından yaşanan dünyevileşme, sünnî siyaset anlayışında etkili olmuştur. Sünnî siyaset anlayışının karakteristik özelliği, mümkün merteye çatışma ortamını azaltmaya çalışmak şeklindedir.

1.2. Şîa’nın Siyaset Anlayışı

Hz. Ali (35-40/656-661) taraftarı olan Şîa’nın siyaset anlayışı, onun imamet/hilafetinin nassla ve vasiyetle belirlendiğini kabul etme temelinde şekillenir. Şîa, imameti sadece Hz. Ali’nin soyuna hasreder ve onun evlatlarından başkasına intikal etmediğini kabul eder. Şayet vakiada böyle bir durum varsa, ya başkalarının zulmü ya da kendilerinin takiiyesi^[23] söz konusudur. Temel bir konu ve dinin rüknü olan imamet hususunda, hiçbir peygamberin ihmal göstermesi ve onu halka havale etmesi caiz değildir. Dolayısıyla imamın tayin edilmesi, onun, günahattan masum olduğunu bilen biri tarafından yapılmalıdır. Yani imamı, insanlar değil, Allah tayin etmelidir.^[24]

[20] Mâverdî, *el-Ahkâmu’s-sultânîyye*, 36, İbnü’l-Ferrâ, *el-Ahkâmu’s-sultânîyye*, 25.

[21] Sönmez Kutlu, *Tarihsel Din Söylemleri Üzerine Zihniyet Çözümlemeleri* (Ankara: Otto Yayınları, 2016), 144.

[22] Süleyman Uludağ, *İslâm-Siyaset İlişkisi* (İstanbul: Dergah Yayınları, 2016), 96.

[23] Takiiye: Sünnî anlayışta; muhalifleri tarafından baskılara maruz kalan müminin, canını, malını ve namusunu korumak için imanlarını gizleyerek zahiren düşmanlarını onaylamaları anlamına gelen takiiye, Şîi anlayışta ise, dinin aslındandır ve muhalif taraflarını belli etmemek için, rakipleriyle aynı görüşteymiş gibi konuşmak ve davranmak anlamında kullanılmaktadır. (Abdülazîz Muhammed Nûr Velî, *Şîa ve tarihi rivayetler*, çev. Mûcahit Yüksel (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2014), 38, 39.)

[24] Ebü’l-Feth Tâcüddîn Muhammed b. Abdilkerîm b. Ahmed el-Şehristânî, Mustafa Öz, *Milel ve Nihal* (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2017), 141; Fauzi, “Fârâbî’nin siyâsi felsefesi ve Şîilik”, 296.

Siyasî bir sistem hedefinden uzak ve karizmatik imam anlayışı üzerine kurulmuş olan Şîî siyaset anlayışında, ilahî koruma altında olan imama karşı bir itiraz içinde bulunmak da caiz değildir.^[25]

Şîî yazarlar, Şîa'nın temelini Hz. Peygamber dönemine kadar götürürler ve bu kapsamda bazı ayet ve hadislere, Hz. Ali ile ilişkilendirecek tarzda yorum yaparlar.^[26] Bu bağlamda Şîa'nın ortaya koyduğu delillerden biri de şu hadistir: “ ‘Ve yakın akrabalarını uyar’ ayeti indiği zaman Hz. Peygamber, Ehl-i beyt'ine: ‘Kim benim dinime ve vaatlerime kefil olmak suretiyle cennette benimle birlikte bulunur ve ailem içinde benim halifem olur?’ dedi. Bunu duyunca Hz. Ali: ‘Ben olurum’ dedi.”^[27] Hâlbuki bu rivayet, onlara delil olacak özellikte değildir; çünkü Hz. Peygamber, bu sözünü sadece Ehl-i beyt'i ile sınırlandırmıştır.^[28]

Genel kabul gören görüşe göre Şîa, bir olgu olarak Hz. Osman zamanında zuhur etmekle birlikte, Sıffîn Savaşı ve Hakem olayı sürecinde Hz. Ali ile Hâricîler arasındaki muhalefet sürecinde bir grup olarak belirginleşmiştir.^[29]

Kerbelâ'da Hz. Hüseyin'in şehit edilmesi, Şîa'nın gelişimi noktasında Hz. Ali'den daha etkili olmuştur. Zira *Yevm Kerbelâ* (Kerbelâ Günü) ifadesi onlar için bir savaş sloganı hâline gelmiştir.^[30] Kerbelâ olayı, siyasî bir görüş hâlindeki Şîa'nın, bir inanç hâline gelmesinde dönüm noktası olmuştur. Ayrıca Emevîlere karşı yürütülen isyanlarda önemli bir muharrik unsur olarak kullanılmıştır.^[31]

Özetle ifade etmek gerekirse Şîa, Hz. Osman dönemindeki ilk ihtilaflar sırasında Hz. Ali'nin taraftarları olarak belirmeye başlamış, Sıffîn Savaşı ile siyasî bir grup özelliği kazanmış ve Kerbelâ faciasından sonra da dinî bir karaktere bürünmüş bir yapıdır. Bu süreçte, naslar üzerinde değişik yorumlar yapma yoluna giderek kendilerine bir meşruiyet zemini bulmaya çalışmışlar ve hedeflerine uygun olarak “takiyye” tarzı prensipler benimsemişlerdir. Taraftar bir bakışla Ehl-i Sünnet ve Şîa'nın siyaset anlayışını değerlendiren Muhammed Mescidcami, Ehl-i Sünnet'in ekserisinin, zalim

[25] Recep Ardoğan, “Teorik Temeller ve Tarihsel Gerilimler Arasında İslâm Kültüründe Siyasal Muhalefet”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/2 (2004), 181.

[26] Ahmet Vehbi Ecer, “Şîa ve Doğuşu”, *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1 (1983), 133.

[27] Ahmed b. Hanbel, *Müsned-i Ahmed* (Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1983), 1/111.

[28] Velî, *Şîa ve Tarihi Rivayetler*, 28.

[29] Ebû Hâmid Muhammed b. Halil el-Makdîsî, *Mukaddimetü risâle fi'r-reddi ale'r-Râfıza*, thk. Abdülvehhâb Halilurrahman (Bombay: Dâru Selefi, 1983), 41, 42.

[30] Philip K. Hitti, *Siyasî ve Kültürel İslâm Tarihi*, çev. Salih Tuğ (İstanbul: İFAV Yayınları, 2011), 269.

[31] İsmail Yiğit, *Emevîler* (İstanbul: İsam Yayınları, 2016), 134.

yöneticiye karşı itaati ve onun zulmünü onaylamayı farz bildiğini, buna karşılık Şîa'nın ise böyle bir yöneticiye karşı isyan etmeyi farz bildiğini söylemektedir.^[32] Hâlbuki tarih, her iki anlayış için de söylenen bu ifadenin yanlışlığını kanıtlayan olaylara tanıklık etmiştir. Bu bölümde, söz konusu olaylar üzerinde durulacaktır.

2. Sünnî ve Şîî Kaynaklarda Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin Betimlemesi

Ehl-i Sünnet'in ve Şîa'nın siyaset anlayışlarında etken olan hususlar, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin hakkındaki algılarında ve onlara yükledikleri anlamda da kendisini hissettirmektedir. Bu etki, söz konusu iki değerli şahsiyetin hayatını ve icraatlarını bütüncül bir değerlendirmeye tâbi tutmaksızın, kendi benimsedikleri anlayışı destekleyecek verilere ağırlık vermek ve böylece onların diğer yönlerini ihmal etmek şeklinde tezahür etmektedir.

Bu bölümde, Sünnî ve Şîî müelliflerin, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in hayatının hangi alanlarını öne çıkardıkları ve nasıl yorumladıklarına dâir veriler takdim edilecektir.

2.1. Sünnî Kaynaklarda Hz. Hasan Betimlemesi

Hâricî Abdurrahman b. Mülcem (ö. 40/661) tarafından şehit edilen Hz. Ali, vefat etmeden önce yanına gelip de "Hasan'a biat edelim mi?" diye soran Cündeb b. Abdullah'a (ö. ?): "Bunu ne emrederim ne de nehyederim" şeklinde cevap verdi.^[33]

Şüphesiz ki bu diyalog aynı zamanda Şîa'nın imamet nazariyesine bir reddiye mahiyetindedir. Zira şayet onların iddia ettiği gibi imamlar nass ile belirlenmiş olsaydı, ne sahâbe "Hasan'a biat edelim mi?" diye sorardı ne de Hz. Ali, "Bunu ne emrederim, ne de nehyederim" şeklinde cevap verirdi. Dolayısıyla Hz. Hasan, sahâbenin tercihi ve biatıyla halife olmuştur.

İlk olarak bu temel tespiti yaptıktan sonra Hz. Hasan ile ilgili olarak Sünnî müelliflerin eserleri incelendiği zaman dikkât çeken en önemli husus, onun savaştan hoşlanmayan barışçıl bir yapıya sahip olduğuna vurgu yapmak ve Muâviye ile yaptığı anlaşmanın ardından hilâfet hakkından feragat ettiği üzerinde uzunca durmak şeklindedir. Ayrıca bu noktada bir tasdik mercii

[32] Muhammed Mescidcami, *Şîa ve Ehl-i Sünnette Siyasî Düşünce Zeminleri*, çev. İsmail Bendiderya (İstanbul: Tesnim Yayıncılık, 2018), 24.

[33] Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülük* (Beyrut: Dâru'l-Kütüb-i'l-İlmiyye, 1407), 3/157; Ebu'l-Fidâ İsmail b. Ömer el-Kuraşî İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, thk. Abdullah b. Andulmuhsin et-Türkî (Kahire: Dâru Hicr, 1997), 11/15; Taha Hüseyin, *el-Fitnetü'l-kübrâ* (Mısır: Dâru'l-Me'ârif, ts.), 2/178; Muhammed Abdullatif Abdüşşâfi, *el-Âlemu'l-İslâmî fi'l-asri'l-Umevî*, (Kahire: Dâru's-Selâm, 2008), 89.

olarak da Hz. Peygamber'in: "Bu oğlum seyyiddir. Umulur ki, Allah bunun sayesinde iki muazzam Müslüman grubu sulha kavuşturacaktır."^[34] hadisine bolca atıf yapılmaktadır.

Kaynaklarda Hz. Hasan'ın siyasî yaşantısı, gençlik döneminden itibaren ele alınmakta ve içinde bulunduğu tüm faaliyetlerde barışı önceleyen bir tavır sergilediği hususu vurgulanmaktadır. Bunun yanı sıra yeri geldiği zaman savaşta çekinmediği de ifade edilmektedir. Bu bağlamda Hz. Hasan, Hz. Ömer (13-23/634-644) zamanında, İfrikiyye bölgesinde fetih faaliyetlerini yürüten Mısır valisi Abdullah b. Sa'd b. Ebî Serh'e (ö. 36/656-657) yardım etmek üzere gönderilen orduda yer almıştır.^[35] Aynı şekilde Hz. Osman döneminde, Hz. Ali ve Hz. Hüseyin'in de katıldığı büyük bir orduyla Taberistan'ın fethine katılmıştır.^[36] Ayrıca kardeşi Hz. Hüseyin ile birlikte, babaları Hz. Ali'nin yanında *Sıffin* savaşına katılmışlar ve tahkîm olayına şahitlik etmişlerdir.^[37] Daha öncesinde de Cemel Olayı sırasında babası Hz. Ali tarafından, destek kuvvet olarak asker toplaması için Ammâr b. Yâsir (ö. 37/657) ile birlikte Kûfe'ye gönderildi ve 6-7 bin arası asker ile birlikte, Zî Kâr'a geldi. Buradan Basra'ya doğru hareket eden ordunun da sağ kanadına komuta etti.^[38] Bu görev sırasında Kûfe'de, insanları savaştan uzak tutmak isteyen Ebû Mûsa el-Eş'arî (ö. 42/662-663) ile tartışmışlar ve Hz. Hasan: "Mescidimizden çık ve istediğin yere git." diyerek onu azarlamıştır.^[39]

[34] Buhârî, Ebû Bekre'in (r.a.) rivayet ettiği şu hadise yer vermektedir: "Rasûlullah'ın (s.a.v.) minberde, yanında Hasan b. Ali otururken, bir ona bir de cemaate baktıktan sonra 'Şüphesiz ki benim bu oğlum bir seyyittir; Umulur ki Allah onunla, Müslümanlardan iki büyük grubun arasını ıslah eder' dediğini işittim." (Buhârî, "Sulh", 9; "Menâkıb", 25; Ebu'l-Kâsım Abdullah b. Muhammed b. Abdülazîz İbnü'l-Merzubân b. Sâbûr b. Şâhinşâh el-Beğavî, *Mu'cemu's-sahâbe*, thk. Muhammed el-Emîn b. Muhammed el-Ceknî (Kuveyt: Mektebetü Dâru'l-Beyân, 2000), 2/9; Ebû Nuaym Ahmed b. Abdullah b. Ahmed b. İshak b. Musa b. Mehrân el-İsfehânî, *Ma'rîfetü's-sahâbe*, thk. Âdil b. Yusuf el-Azâzî (Riyâd: Dâru'l-Vatan, 1998), 2/656; Ebû Ömer Yusuf b. Abdullah b. Muhammed İbn Abdilberr, *el-İstiâb fî ma'rîfeti'l-ashâb*, thk. Ali Muhammed el-Bicâvî (Beirut: Dâru'l-Cil, 1992), 1/384; Ebû Bekr Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdillâh b. Ahmed İbnü'l-Arabî, *el-Avâsım mine'l-kavâsım fî tahkiki mevâkifi's-sahâbe ba'de vefati'n-Nebî (sav)*, thk. Muhibbuddin el-Hatîb (Saydâ-Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 2013), 203; Ebu Zekeriyya Muhyiddin Yahya b. Şeref en-Nevevî, *Tehzibu'l-esmâ ve'l-huğât* (Beirut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, ts.), 1/159; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 8/19.)

[35] Ebû Zeyd Velîyyüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Hasen el-Hadramî el-Mağribî et-Tûnisî İbn Haldûn, *Divanu'l-mübtede' ve'l-haber fi tarihü'l-Arab ve'l-Berber ve men âsarahum min zevî'ş-şe'ni'l-ekber* (Beirut: Dâru'l-Fikr, 1988), 2/573.

[36] Kenan Seyithanoğlu (ed.), *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi* (İstanbul: Çağ Yayınları, 1986), 2/198.

[37] Ebû Hanîfe Ahmed b. Dâvûd ed-Dîneverî, *el-Ahbârü't-tivâl*, thk. Abdulmun'im Âmir (Beirut-Kahire: Dâru'l-Hayâ't-Turâsî'l-'Arabî-İsâ el-Bâbî el-Halebî ve Şürekâhu, 1960), 195.

[38] Hâlif b. Hayyât, *et-Târîh*, thk. Ekrem Ziya el-Umerî (Dimeşk-Beyrut: Dâru'l-Kalem-Müessesetu'tü'r-Risâle, 1397), 181, 184; Taberî, *Târîh*, 3/29; Ethem Ruhi Fiğlalı, "Hasan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/282.

[39] Dîneverî, *el-Ahbârü't-tivâl*, 145; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 7/264.

Hız. Hasan hakkında bu hususların ifade edildiği Sünñî kaynaklarda ağır-
lıklı bölüm ise onun barışçı tarafını anlatmaya ayrılmıştır. Bu bağlamda ilk
olarak onun Hz. Osman dönemindeki fitne ortamında icra ettiği faaliyetlere
değinilmektedir. Nitekim isyancılar kapıya geldikleri zaman Hz. Hasan;
İbnü'z-Zübeyr (ö. 73/692), Muhammed b. Talha (ö. 36/656), Sa'id İbnü'l-Âs (ö.
59/679) ve yanlarındaki sahabe çocukları ile onlara engel oldular. Fakat Hz.
Osman, onları kavgadan alıkoydu ve böylece isyancılar onun evine girdiler.^[40]
Ayrıca bu ortamda Hz. Hasan, babasına, olaylardan uzak kalmasını ve Medi-
ne'den ayrılmasını tavsiye etmiştir.^[41]

Hız. Hasan'ın, babasıyla bu çerçevedeki diyalogları devam etmiş ve halifeliliği
sırasında onun mücadelesine destek vermekle birlikte, barışçıl tavsiyelerini
hatırlatmaya da devam etmiştir. Bu bağlamda kaynaklarda, Hz. Hasan ile Hz.
Ali arasındaki şu diyaloga yer verilmektedir:

*"Babasının yanına giden Hz. Hasan şöyle dedi: "Baba! Osman'ın öldürülmesinin
ardından insanlar sana gelip de bu işi kabul etmeni istedikleri zaman, diğer şehir-
lerdeki insanların itaatları de gelmedikçe bu teklifi kabul etmemeni söyledim. Ayrıca
Talha ve Zübeyr'in, Aişe ile birlikte Basra'ya doğru hareket ettikleri haberi geldiği
zaman Medine'ye dönmeni ve evinde oturmanı söyledim. Yine Osman kuşatma al-
tındayken Medine'den ayrılmamanı söyledim. Böylece öldürülmesi durumunda sen
orada olmayacaktın. Fakat hiçbirinde benim söylediklerimi kabul etmedin." Onun bu
sözlerine karşı Hz. Ali ise şu cevabı verdi: "Biat, sadece Haremeyn'de bulunan ensâr ile
muhâcîrlerindir. Onlar razı oldukları birine görevi teslim ederlerse bütün insanların
bunu kabul etmesi gerekir. Evime dönüp oturmam hususunda şunu söyleyeyim: Eğer
dönseydim bu, ümmete ihanet olurdu. Zira ümmet arasında tefrika çıkmasından
ve ümmetin birliğinin bozulmasından emin olamazdım. Osman kuşatıldığı sırada
oradan ayrılmam ise mümkün değildi; çünkü insanlar onu kuşattıkları gibi beni
de kuşatmışlardı. Senden daha iyi bildiğim şeyler konusunda benimle tartışma!"^[42]*

Kaynaklarda zikredildiğine göre 40/661 yılında Hz. Hasan'a biat edildi. Ona
ilk biat eden kişi olarak Kays b. Sa'd (ö. 60/680): "Elini aç da Allah'ın Kitabı,
Peygamber'inin Sünneti ve haramı helal kılanlarla savaşmak üzere sana biat
edeyim" deyince Hz. Hasan: "Sadece Allah'ın Kitab'ı ve Peygamber'inin Sünne-
tine uymak üzere biat et. Çünkü o ikisi bütün şartları ihtiva etmektedir" dedi.^[43]
Yine Hz. Hasan'a yapılan biat konusunda kaynaklarda başka bir rivayet daha
geçmektedir. Buna göre o, biat istediği zaman: "Sizler, teslim olmuş şekilde bana

[40] İbn Haldûn, *Divanu'l-mübtede' ve'l-haber*, 2/601; Hüseyin, *el-Fitnetü'l-kübrâ*, 2/42.

[41] Hüseyin, *el-Fitnetü'l-kübrâ*, 2/42.

[42] Dineverî, *el-Ahbbârü'l-ıvâl*, 145-146; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 7/261-263.

[43] Taberî, *Târîh*, 3/164; Ebü'l-Hasen İzzüddin Ali b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî
İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, thk. Ömer Abdüsselam Tedmürî (Beyrut: Dâru'l-Kitabi'l-'Arabî,
1997), 2/751.

itaat edeceksiniz. Barış yaptığım kişilerle barış yapacak, savaştığım kişilerle de savaşıacaksınız.” dedi. Bunun üzerine bazıları onun bu sözlerini delil kabul ederek: “Bu adama ne oluyor, savaştan başka bir şey düşünmüyor!” dediler.^[44]

Bu iki rivayet, çelişkili gibi görünse de aslında bütünü tamamlayan iki parça gibidir. Zira birinci rivayette Hz. Hasan’ın söylediği söz, savaştan kaçındığı anlamına gelmemektedir. Kur’ân ve Sünnet’in bütün şartları ihtiva ettiğini söylemesi, gerektiği zaman savaşın da göz ardı edilmeyeceği anlamına gelmektedir. Dolayısıyla Hz. Hasan, Kur’ân ve Sünnet’e göre hareket edeceğine vurgu yapmaktadır.

Hz. Hasan’ın, Muâviye ile yaptığı anlaşma ele alınırken vurgu yapılan temel nokta, onun ordusundaki insanlara karşı güven sorunu yaşadığı ve ümmetin kanının fazla dökülmemesi için fedakârlık yaptığı yorumu olmuştur. Bu noktada İbnü’l-İmâd (ö. 1089/1679): “Hz. Hasan, müminlerin kanının dökülmesini istemedi ve sulh yaptı. Böylece Hz. Peygamber’in hadisinin doğruluğu da ortaya çıktı” yorumunu yapmaktadır.^[45]

Hz. Hasan, kendisine biat edildikten sonra Kays b. Sa’d’ı 12 bin kişinin başında Muâviye’nin üzerine gönderdi. O, Medâin’deyken Muâviye de Şam ordusuyla birlikte hareket etti. Bu sırada Kays b. Sa’d’ın öldürüldüğü yönünde haber geldi ve bunun üzerine asker arasında dağınkılık başladı. Hz. Hasan, ordusunun savaş konusundaki isteksizliğini görünce savaş fikrinden vazgeçip sulhü düşünmeye başladı. Hâricîler, “Hasan da babası gibi kâfir oldu” dediler ve içlerinden Cerrâh b. Kabîsa, onu yaraladı. Çadırını dahi yağmaladılar. O da Muhtâr’ın (ö. 67/687) amcasının vali olduğu Beyaz Saray’a (el-Maksuratu’l-Beyzâ) ya gitti. Bu sırada Muhtâr, amcasına, Hz. Hasan’ı Muâviye’ye teslim ederek konum elde etmesini tavsiye etmiştir.^[46]

Yusuf el-Iş, Hz. Hasan’ın sulh kararına varma sürecini yorumlarken şu ifadelerle yer vermektedir: “Hz. Hasan, yaşadığı tecrübelerin ardından yanındaki insanlara güvenemeyeceğini anladı ve hilafet konusunda istekli olmadı. Görevi bir başkasına teslim etmek istedi ve bu çağ için Muâviye’nin, kendisinden daha iyi olduğunu düşündü. Kays b. Sa’d’ın biatı esnasında söylediklerinden de onun sulh taraftarı olduğu anlaşılmaktaydı.”^[47]

[44] Taberî, *Târîh*, 3/167; İbn Kesir, *el-Bidâye*, 8/18; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, 3/267; Hüseyin, *el-Fitnetü’l-kübrâ*, 2/178.

[45] Abdulhayy b. Ahmed b. Muhammed İbnü’l-İmâd, *Şezerâtü’z-zeheb fi ahbâri men zeheb*, thk. Mahmud el-Annaût (Dımaşk-Beyrut: Dâru İbn Kesir, 1986), 1/228.

[46] Dineverî, *el-Ahbârü’t-tivâl*, 216-217; Taberî, *Târîh* 3/165; Grigoros İbn Ehrûn b. Tûmâ el-Maltî İbnü’l-Abrî, *Tarihü muhtasari’-d-düvel*, thk. Antuvan Sâlihânî el-Yesû’î (Beyrut: Dâru’s-Şark, 1992), 108; Şemseddin Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Kaymâz ez-Zehbî, *el-İber fi haberî men gâber*, thk. Ebû Hacer Muhammed es-Saîd b. Besyûnî Zağlûl (Beyrut: Dâru’l-Kütübü’l-İlmiyye, ts.), 1/34.

[47] Yûsuf el-Işş, *ed-Devletü’l-Ümeviyye* (Dımaşk: Dâru’l-Fikr, 1985), 126.

Mehmet Ali Kapar, Irak halkından hiçbir zaman memnun kalmayan Hz. Hasan'ın, hilafeti devretmek suretiyle Muaviye ile sulh yaparak, sonuç alamayacak bir mücadeleye girmeme kararı almakla son derece isabetli bir davranışta bulunduğunu ifade etmiştir.^[48] Hz. Hasan, Iraklılar'a sitemiyle birlikte sulh kararını şu konuşmasıyla ifade etmiştir:

“Ey insanlar! Ben hiçbir Müslümana kin taşıyamaz hâle geldim. Size de kendime baktığım gibi bakıyorum. Benim bir düşüncem var ama reddetmeyin: Sizin hoşlanmadığımız topluluk, hoşlandığımız topluluktan daha üstündür. Ayrıca çoğunuzun savaşmaktan çekindiğini ve çatışma konusunda isteksiz olduğunu görüyorum. Sizi, hoşlanmadığımız şeye zorla sevketmeyi düşünmüyorum.”^[49]

Hz. Hasan, Muâviye'ye hilafeti teslim ettikten sonra da şu konuşmayı yapmıştır:

“Ey İnsanlar! Kuşkusuz ki en akıllı kişi takvalı olan, en ahmak kişi ise günahkâr olandır. şayet Cabelk ile Cabers arasında dedesi Allah'ın peygamberi olan birisini aramız, benden ve kardeşim Hüseyin'den başkasını bulamazsınız. Allah sizi, ilkimiz olan Muhammed ile hidayete ulaştırdı. Muaviye, benim hakkım olan bir şey hususunda benimle mücadeleye girdi. Ben ümmetin kurtuluğu ve kanlarının dökülmemesi için bu hakkımı ona bıraktım. Barıştığımla barış yapacağınıza dâir bana biat etmiştiniz. Ben, onunla barış yapmayı uygun gördüm ve ona biat ettim. Çünkü kan dökülmemesinin, kanlarınızın dökülmesinden daha iyi olduğunu düşündüm. Bu kararım, sizin kurtuluşunuzu ve yaptığım şeyin, bu göreve talip olanlara bir hucet olmasını istedim...”^[50]

Hz. Hasan ile Muâviye b. Ebû Süfyân arasında yapılan anlaşmanın maddeleri olarak kitaplarda genel olarak şu hususlar zikredilmedir:

- Muâviye, intikam duygusuyla Iraklılardan hiç kimseyi tutuklamayacak.
- Hangi milliyetten olursa olsun herkesin can güvenliği olacak, işledikleri suçlar affedilecek.
- Her yıl Ahvâz bölgesinin haracı Hz. Hasan'a ödenecek.
- Hz. Hüseyin'e her yıl iki milyon dirhem verecek.
- Bağış ve yardımlarda Haşimoğulları Abdüşemsoğulları'ndan daha aşağıda tutulmayacak.^[51]
- Muâviye b. Ebû Süfyân'dan sonra hilafet için Hz. Hasan veliahd olacak.^[52]

Hz. Hasan, bu anlaşmayı yaptıktan sonra bazı tepkilerle karşılaşmıştır. Kardeşi Hz. Hüseyin onun barış anlaşması yapacağını duyuduğu zaman tepki

[48] Kapar, “Hz. Hasan'ın Halifeliliği ve Hasan-Muaviye andlaşması”, 73.

[49] Dineverî, *el-Ahbârü't-tıvâl*, 216-217.

[50] Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd el-Belâzurî, *Cümel min ensâbi'l-eşraf*, thk. Süheyl Zekkâr, Riyâd ez-Zirikî (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1996), 3/43; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 8/46.

[51] Dineverî, *el-Ahbârü't-tıvâl*, 218; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 8/19.

[52] İbn Abdilberr, *el-İstî'âb*, 1/385.

göstermiş ve ona: “Muaviye’nin davasını doğruluyor ve babanın davasını yalanlıyorsun öyle mi?” demiştir.^[53] Yine sulhten sonra Süfyân b. Leyla: “Esselamu Aleyke ey müminleri rezil eden” dedi. Buna karşılık Hz. Hasan: “Böyle söyleme ey Ebû Âmir! Ben müminleri rezil etmedim. Fakat yönetim için onların ölümünü istemedim.” dedi.^[54] Bir diğer tepki de Hucr b. Adî’den (ö. 51/671) geldi. Hucr b. Adî, “Ey Rasûlullah’ın oğlu! Bu gördüklerimi görmeden ölmeyi isterdim. Sen bizi adaletten zulme çıkardın. Üzerinde olduğumuz hakkı terk ettik ve kendisinden kaçtığımız batıla girdik. Nefislerimize aşağılık verdik. Bize hiç uğramayan adiliği kabul ettik.” dedi. Hz. Hasan da şöyle cevap verdi: “Ben insanların çoğunluğunun barış istediklerini ve savaştan hoşlanmadıklarını gördüm. Onları, hoşlanmadıkları şeye sevk etmek istemedim. Taraftarlarımızı ölümden kurtarmak için barış yaptım ve bu savaşları ileride herhangi bir tarihe ertelemeyi uygun gördüm. ‘Çünkü Yüce Allah, her gün bir iştedir.’” dedi.^[55]

Hz. Hasan’ın zehirlenerek ölüp ölmediği konusunda Sünnî müellifler arasında görüş birliği olmadığı görülmektedir. Sünnî müelliflerin çoğunluğu onun, eşi Ca’de bt. el-Eş’as tarafından zehirlendiği görüşünü dile getirirken^[56] bir kısmı da bunu kabul etmemekte^[57] ya da net bir fikir beyan etmemektedir.^[58]

[53] Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr Taberî, *Sahîhu ve daîfu tarihi’t-Taberî*, thk. Muhammed b. Tahir el-Berzencî (Dımaşk-Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 2007), 8/889.

[54] İbn Abdilberr, *el-İstî’âb*, 1/387; Ebu’l-Kâsım Ali İbnü’l-Hasen b. Hibetullah İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, thk. Amr b. Garâme el-Amravî (Beyrut: Dâru’l-Fikr, 1995), 13/279; İzzüddin İbnü’l-Esîr, *Üsdü’l-gâbe fi ma’rifeti’s-şahâbe*, thk. Ali Muhammed Muavvid, Âdil Ahmed Abdulmevcûd (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1994), 2/13.

[55] Dîneverî, *el-Ahbârü’l-tivâl*, 220.

[56] Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî, *el-Maârif* (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 2011), 123; İsfehânî, *Ma’rifetü’s-sahâbe*, 2/658; İbn Abdilberr, *el-İstî’âb*, 1/389; İbnü’l-Esîr, *Üsdü’l-gâbe*, 2/13; Şemsüddin Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Kâymâz ez-Zehabî, *Siyeru l-âmi’în-nübelâ*, thk. Şuayb el-Arnaût vdgr. (Beyrut: Müessesetü’l-Risâle, 1985), 4/344. Mehmet Azimli, Hz. Hasan ile Muâviye arasında yapılan anlaşmada gizli ya da açık bir madde olarak, Muâviye’den sonra Hz. Hasan’ın veliahd olacağı bilgisine istinaden onun, Muâviye tarafından zehirlenilerek Yezîd’in önündeki engelini ortadan kaldırdığını ifade etmektedir. (Mehmet Azimli, *Hasan ve Muâviye* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016), 69.)

[57] İbn Haldûn, Hz. Hasan’ın öldürüldüğü iddiasının, Şîa tarafından ortaya atılan ve aslı olmayan bir söylenti olduğunu ifade etmektedir. (İbn Haldûn, *Divanü’l-mübtede’ ve’l-haber*, 2/649.) İbn Hallikân da, Hz. Hasan’ın ölüm haberini duyduğu zaman Muâviye’nin, eşine: “Ölümüne sevinmedim ama içim rahatladı” dediğini rivayet etmektedir. (Ebu’l-Abbâs Şemsüddin Ahmed b. Muhammed b. İbrahim b. Ebû Bekr İbn Hallikân, *Ve’feyâtü’l-a’yân ve enbâu ebnâi’z-zaman*, thk. İhsan Abbâs (Beyrut: Dâru Sâdır, 1900), 2/66.)

[58] Taha Hüseyin: “Hasan’ı kesinlikle Muâviye zehirletti diyemeyeceğim gibi o zehirletmedi de diyemem. Çünkü onun, buna benzer şüpheli işleri bulunmaktadır. Örneğin Eşter, Mısır valiliğine doğru ilerlerken zehirlenmiş ve Mısır, Muâviye’ye kalmıştır. Muâviye ve Amr da: ‘Kuşkusuz ki Allah’ın, baldan ordusu vardır’ demişlerdir. Yine Abdurrahman b. Halid b. Velid de Hıms’da zehirlenmiştir. Büyük ihtimalle Hasan da zehirlenmiş ve hilafet, Muâviye ile oğluna kalmıştır.” diyerek iki ihtimali de mümkün görmektedir. (Hüseyin, *el-Fitnetü’l-kübrâ*, 2/193.)

Sünnî müelliflerin Hz. Hasan'ın siyasî yaşamı hakkındaki anlatımları şu başlıklarda toplanmaktadır:

- Hz. Hasan, babasının olumlu ya da olumsuz bir görüşü olmaksızın ümmetin tercihi ve biatıyla halifelik makamına gelmiştir.
- Halifelik öncesi ve sonrası siyasî kararlarında yerine göre savaş ve barış seçeneklerini değerlendirmiştir.
- Genel anlamda siyasî hayatında barışa ağırlık vermiş ve en son Hz. Peygamber'in hadisine de muvafık bir şekilde kan dökülmemesi amacıyla hakkı olan halifelikten feragat ederek Muâviye b. Ebû Süfyan ile anlaşma yapmıştır.^[59]
- Hz. Hasan'ın anlaşma kararını almasındaki önemli etkenlerden birisi de ordusunun güven vermeyen tavrı olmuştur.
- Hz. Hasan'ın ölüm şekli hususunda müelliflerin çoğunluğu onun zehirlendiği fikrini benimserken, bir kısmı bu görüşü benimsememekte, bir kısmı da net fikir beyan etmemektedir.

Sünnî müelliflerin, eserlerinde Hz. Hasan'ın siyasî yaşamını ele alırken mümkün mertebe insafı olmaya gayret ettikleri görülmektedir. Bununla birlikte onun barışçıl yönüne vurgu yaptıkları ve bu bağlamda Muâviye b. Ebû Süfyan ile yaptığı anlaşmaya özellikle yoğunlaştıkları da gözden kaçmamaktadır. Belki de üzerinde durulması ve tenkit edilmesi gereken bir diğer husus, "sahâbe arasında cereyan eden olaylarda sessiz kalma" temayülü sebebiyle, ümmetin seçtiği bir halife varken ikilik çıkaran Muâviye'ye eleştiri yöneltmekten kaçınılması olmalıdır. Zira tarih okumaları, ibret almak üzere yapıldığı sürece faydalı olacaktır. Sahâbenin de hata yapan, hatta günah işleyebilen insanlar olduğu gerçeğinden hareketle, saygı çerçevesinin dışına çıkmaksızın onların icraatları da değerlendirilebilmelidir.

2.2. Sünnî Kaynaklarda Hz. Hüseyin Betimlemesi

Yezid b. Muâviye'nin halifeliğini tanımayan ve Kûfelilerden gelen davete icabet ederek oraya doğru yola çıkan Hz. Hüseyin, 10 Muharrem 61/680 tarihinde 58 yaşındayken ehl-i beytinden on altı kişiyle birlikte katledildi.^[60]

[59] Günümüz tarihçilerinin çoğu da Hz. Hasan'ın mizaç olarak savaşı sevmeyen, halim-selim yapısına vurgu yapmaktadır. Bu konudaki görüşler için bkz: Ali Muhammed Sallâbî, *Hz. Hasan*, çev. Harun Ünal vd. (İstanbul: Ravza Yayınları, 2010), 211; Hüseyin, *el-Fitnetü'l-kübrâ*, 2/178; Abdüşşâfi, *el-Âlemu'l-İslâmî*, 95; Adnan Demircan, *İslâm tarihinin ilk asrında iktidar mücadelesi* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2016), 22, 96; Mustafa Özkan, "Kerbela'dan önce Hz. Hüseyin'i doğru anlamak", *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1-2 (2010), 92; Bahatüddin Varol, *Hz. Hasan* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2017), 143-145.

[60] Hâlife b. Hâyât, *et-Târîh*, 234, 235; Muhammed b. İsmail b. İbrahim İbnü'l-Muğire el-Buhârî, *et-Târîhu'l-kebir* (Haydarabad: Dâiratü'l-Me'ârifü'l-Usmâniyye, ts.), 2/381; -Hasen Ahmed b. Abdullah b. Sâlih el-İclî, *Târîhu's-sikât* (Mekke: Dâru'l-Bâz, 1984), 119; Beğavî, *Mu'cemu's-sahâbe*, 2/15.

Hz. Hüseyin, Muâviye b. Ebû Süfyân yönetimine karşı bir hurûc hareketi başlatmamış ve ağabeyi Hz. Hasan'ın onunla yaptığı anlaşmaya bağlı kalmıştı. Bu bağlamda sulhten sonra Kûfe'ye gelen Muâviye'ye, ağabeyi gibi o da biat etmişti.^[61] Her ne kadar anlaşmadan hoşnut olmasa da varılan mutabakata uymuş, hatta anlaşma imzalandığı zaman yanına gelen Cündeb b. Abdullah el-Ezdî, Müseyyeb b. Necibe el-Fezârî (ö. 65/685), Süleyman b. Surad el-Huzâî (ö. 65/685) ve Saîd b. Abdullah el-Hanefî (ö. ?), kendisini anlaşmayı tanıtmaya çağırdığı zaman bunu doğru bulmadığını ifade etmişti.^[62]

Kendisine yapılan tüm baskılara rağmen Muâviye zamanında bir başkaldırı hareketi başlatmayan Hz. Hüseyin, Yezîd b. Muâviye'nin (61-64/680-683) yönetimini tanımadı. Yezîd'e karşı gösterilen bu farklı tavrın arka planında 3 etken, muhtemel görülmektedir:

- İslâmî ilkelerle uyumayan saltanat düzenine karşı oluşu.
- Ahlâk ve yaşantı itibarıyla Yezîd b. Muâviye'nin hilafete ehil olmadığını düşünmesi.
- Kendi misyonuyla bağdaştıramadığı böyle bir biatla topluma kötü örnek olmak istemeyişi.^[63]

61/680 yılında Muâviye vefat edip de Yezid hilafeti devralınca, Medine valisi Velîd b. Utbe'ye (ö. 64/684) mektup göndererek Hüseyin b. Ali, Abdullah b. Ömer (ö. 73/693) ve Abdullah İbnü'z-Zübeyr'den biat almasını istedi. Bunun üzerine biat etmek istemeyen Hz. Hüseyin ve Abdullah İbnü'z-Zübeyr Mekke'ye gitti.^[64]

Bu sırada Muâviye'nin vefat ettiği ve Hz. Hüseyin'in de Mekke'ye gittiği haberini alan Kûfeliyeler, Hz. Hüseyin'e mektup yazarak onu çağırıp yönetimi ona teslim etme ve Numan b. Beşîr'i (ö. 64/684) kovma konusunda anlaştilar. Ardından da lider takımı peşpeşe Hz. Hüseyin ile mektuplaştı.^[65]

Durumu memnuniyetle karşılayan ancak aynı zamanda tedbirli davranmak isteyen Hz. Hüseyin, cevabi mektubunda şöyle dedi: "Mektuplarınızı aldım ve gelmemden duyacağınız memnuniyeti anladım. Sizin durumunuz hakkında beni bilgilendirmesi için amcamın oğlu ve güvendiğim insan Müslim b. Akîl'i (ö. 60/680) gönderiyorum. Eğer durumunuz, bana bildirdiğiniz şekildeyse hemen yanınıza geleceğim."^[66]

[61] Abdüşşâfi, *el-Âlemu'l-İslâmî*, 105, 405; Şaban Öz, *Sahâbe sonrası iktidar mücadelesi* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2015), 64.

[62] Belâzurî, *Cümel*, 3/149.

[63] Özkan, "Kerbela'dan Önce Hz. Hüseyin'i Doğru Anlamak", 94.

[64] Belâzurî, *Cümel*, 3/155; Ebu'l-Arab Muhammed b. Ahmed b. Temîm et-Temîmî, *el-Mihen*, thk. Ömer Süleyman el-Ukaylî (Riyâd: Dâru'l-Ulûm, 1984), 149; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 8/158.

[65] Dîneverî, *el-Ahbârü't-tivâl*, 229; Temîmî, *el-Mihen*, 150.

[66] Dîneverî, *el-Ahbârü't-tivâl*, 230; Taberî, *Târîh*, 3/274.

Müslim b. Akil, Kûfe'ye geldiği zaman başlangıçta her şey yolunda gitti ve Kûfelilerden 12 bin kişi ona biat etti. Bu sırada Müslim, Hz. Hüseyin'e haber göndererek, durumun müsait olduğunu bildirdi ve gelmesini istedi. Ancak bu aşamadan itibaren işin seyri değişti ve Yezid, Numan b. Beşîr'i zayıf görerek, müsteşarı Sercûn'un teklifiyle Ubeydullah b. Ziyâd'ı (ö. 67/686) Kûfe valiliğine atadı. Ubeydullah'ın gelişiyile birlikte durum iyice kötüleştii.^[67] Ubeydullah b. Ziyâd, Müslim b. Akil'i ve ona yardımcı olan Hânî' b. Urve'yi (ö. 60/680) öldürttü. Durumu yolda öğrenen Hz. Hüseyin, geri dönmek istese de Müslim'in oğulları buna razı olmadı. Hz. Hüseyin bu yolculuğu sırasında, dönemin meşhur şairlerinden Ferazdak ile de karşılaştı. Aslında Kûfe'deki durumu sorduğunda Ferazdak'ın (ö. 114/732) verdiği şu cevap, Hz. Hüseyin için önemli bir uyarıcıydı: "Kalpleri seninle ancak kılıçları Benî Ümeyye ile birliktedir."^[68]

Sünnî kaynaklarda, Hz. Hüseyin'in, yola çıkmadan önce Kûfelilere güvenmemesi noktasında birçok nasihate muhatap olduğu aktarılmaktadır. Örneğin Hz. Hüseyin, Kûfelilerin davetini değerlendirme aşamasındayken Ebû Saîd el-Hudrî (ö. 74/693-694) gelerek, onların güvenilmez insanlar olduğunu, babası Hz. Ali'nin de onların vefasızlığından bıktığını söyleyerek gitmemesini tavsiye etti.^[69]

Kerbela olayını değerlendiren İbnü'l-Arabî (ö. 638/1240) de şu ifadelere yer vermektedir:

"Hüseyin'in öldürülmesi gerçekten de çok acı verici bir olaydır. Yezîd'in, Velîd b. Utbe'ye mektup yazıp, Muâviye'nin ölüm haberini verdiği ve Medine halkından kendisi için biat almasını emrettiği mektubunu görmekteyiz. Onlar da hemen Mekte'ye gittiler ve Abdullah b. Zübeyr, Hüseyin'i Kûfelilerin mektubuna icabet etmesini tavsiye etti. İbn Abbâs ve İbn Ömer gibi insanlar nasihat etmesine ve yolda Müslim b. Akil'in öldürüldüğünü duymasına rağmen Hüseyin, yoluna devam etti."^[70]

Hz. Hasan'a oranla Hz. Hüseyin'i biraz arka planda bırakan ve eserlerinde ona nispeten daha az yer ayıran Sünnî müellifler, genel anlamda onun haklılığı konusunda fazla yorum yapmaksızın, üzücü Kerbelâ olayını nakletmekle yetinmektedirler. Hatta onu eleştiri sadedinde, kendisini ikaz eden birçok kişiye kulak vermediğine de değinmektedirler.^[71] Kanaatimizce, Sünnî siyaset

[67] Taberî, *Târîh*, 3/275.

[68] Halife b. Hayyât, *et-Târîh*, 231.

[69] Ebû Abdullah Muhammed İbn Sa' d, *el-Cüz'ü'l-mütemmim li-tabakâti İbn Sa' d*, thk. Muhammed b. Sâmil es-Sülemî (Mektebetü's-Siddik: 1993, ts.), 1/439.

[70] İbnü'l-Arabî, *el-Avâsım mine'l-kavâsım*, 230-233.

[71] Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin hakkında bir değerlendirme yapan Bahaüddin Varol da şu ifadelerle yer vermektedir: "Ortaya çıkan bütün olumsuz şartlara rağmen Hz. Hasan'ın halim selim özelliği ve tercihi olmasaydı yine çarpışma ve mücadelelerin olması mukadderdi. Örneğin kardeşi Hz. Hüseyin, Kûfe'ye yolculuğu esnasında her türlü olumsuz şartlara

anlayışında barışa verilen önem ve ashâb arasında cereyan eden olaylarda fazla tenkit yapmama anlayışı bu noktada etkili olmuştur. Belki Hz. Hüseyin, metot noktasında eleştirilebilir; zira Kûfeliler, babası ve ağabeyine karşı tavırlarıyla güvenilmez insanlar olduklarını ortaya koymuşken, onların yanına gitme düşüncesi, yanlış bir fikir olarak görünmektedir. Ancak Emevî yönetimi de saltanata meyletmesi, ehil olmayan kişileri hilafete getirmesi ve İslâmî prensiplere aykırı diğer icraatları noktasında eleştiriye hak etmektedir.

2.3. Şîî Kaynaklarda Hz. Hasan Betimlemesi

Sünnî kaynakların barış konusunda çokça vurgu yaptığı ve Hz. Peygamber'in, Hz. Hasan'a övgü sadedinde "onun seyyid olduğunu ve onun vesilesiyle Allah Teâlâ'nın iki büyük Müslüman gruba sulh nasip edeceğini umduğunu söylediği hadise Şîî kaynaklarda rastlanılmamaktadır. Bunun yerine Hz. Peygamber'in, Hz. Hasan'ı çocukluğundan beri sevdiğine ve övdüğüne dair rivayetlere yer verilir.^[72]

Hz. Hasan'ın, Muâviye b. Ebû Süfyân ile mücadelesinde savaşa mı yoksa barışa mı meyilli olduğu konusunda Şîî müellifler arasında farklılıklara tanık olunmaktadır. Zira İbn Miskeveyh (ö. 421/1030), onun sulh anlaşmasını yapacağı sırada kardeşi Hz. Hüseyin ile olan diyalogunu nakletmektedir. Buna göre Hz. Hüseyin, ağabeyine karşı çıkarak "Ali'nin davasını yalanlıyor ve Muâviye'nin davasını mı tasdik ediyorsun?" diye karşılık veriyor.^[73] Buna karşılık Ca'feriyân ise, Hz. Hasan'ın savaşa isteksiz olduğu yönündeki rivayetleri maksatlı olarak değerlendirir. Onun, bozguncularla savaşma konusunda her zaman istekli ve cesurca hareket ettiğini ifade ederek, Cemel ve Sıffîn savaşlarına aktif şekilde katıldığını ve babasının emriyle asker toplamak için geldiği Kûfe'de insanları savaştan uzak durmaya çağıran Ebû Musa el-Eş'arî ile tartışarak insanları harbe teşvik ettiğini ifade eder.^[74] Ayrıca Hz. Hüseyin'in ona her zaman uyduğunu, aksi yöndeki bilgilerin aslının olmadığını söyler.^[75]

Aynı şekilde İbn A'sem de onun, savaştan çekinmeyen bir insan olarak Kûfe'ye geldiği ve Ebû Musa el-Eş'arî ile münakaşa ettiği bilgisini nakleder.^[76]

rağmen yürümeye devam etmiş ve sonunda İslâm tarihinin en acı olaylarından biri olan Kerbela hadisesi olmuştur." (Varol, *Hz. Hasan*, 144.)

[72] Bu konudaki rivayetler için bkz: Resûl Ca'feriyân, *el-Hayâtü'l-fikriyye ve's-siyasiyye li-eimmeti Ehli'l-beyt* (Beirut: Dâru'l-Hak, 1994), 1/81-86.

[73] Ebû Ali Ahmed b. Muhammed b. Ya'kûb İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem ve te'âkubu'l-himem*, thk. Ebu'l-Kâsım İmamî (Tahran: Serûş, 2000), 1/573.

[74] Ca'feriyân, *el-Hayâtü'l-fikriyye*, 1/87-88.

[75] Ca'feriyân, *el-Hayâtü'l-fikriyye*, 1/103-104.

[76] Ebû Muhammed Ahmed İbn Asem el-Kûfi, *Kitâbü'l-Fütûh*, thk. Ali Şîrî (Beirut: Dâru'l-Evdâ, 1991), 2/459-461.

Ayrıca 60 bin askerle birlikte Irak'a yönelen Muâviye b. Süfyân ile mücadele etmek için onun da 40 bin civarında askerle hareket ettiğini ve Deyr-i Abdurrahman'a geldiğini, burada Kays b. Sa'd'ı öncü birlik olarak gönderdiğini, kendisinin de Sâbât'a geldiğini nakleder.^[77]

Hz. Hasan'ın, Muâviye ile yaptığı barış anlaşmasından bahsedilirken, onun aslında savaşı istediği ancak Kûfelilerin onu yalnız bırakması sonucu ordusuna güvenememesinden dolayı anlaşmaya mecbur kaldığı yorumuna yer verilmektedir. Orduda bulunanlar zahiren savaşı istermiş gibi görünsele de aslında savaş taraftarı değillerdi.^[78]

Bir taraftan biat esnasında Hz. Hasan: "Ey insanlar! Barış yaptığımınla barışıp savaştığımınla savaşaçağınıza dair bana biat ediniz..." dediği zaman, onun hilafeti teslim edeceğini düşünerek ona saldıran^[79], diğer taraftan da 12 bin kişilik ordunun başında komutan olarak gönderdiği zaman Ubeydullah b. Abbâs'ın (ö. 58/678) yaptığı gibi Muâviye ile anlaşan bir ordu ile Hz. Hasan ne yapabiliirdi ki?! Zira Ubeydullah, aldığı binlerce dirhem karşılığında 8 bin kişiyle birlikte taraf değiştirdi.^[80] Hatta bu ordudan bazı insanlar, halifelerinin kararını beğenmediği için, ona saldırıp yaralayacak kadar ileri gitmiştir.^[81] Daftary de Hz. Hasan'ın yaptığı anlaşmaya değinirken, "Karanlık koşullar altında Hasan, birkaç ay sonra Muâviye lehine halifelikten feragat etti."^[82] diyerek, Hz. Hasan'ın mecburiyetine vurgu yapmaktadır.

Şîi kaynaklarda Hz. Hasan'ın Muâviye ile yaptığı anlaşmanın maddeleri kapsamında, Sünnî kaynakların zikrettikleri maddelere ek olarak Hz. Ali'ye sövülmemesi^[83] ve Muâviye'den sonra hilâfeti Hz. Hasan'ın teslim alacağı^[84] maddelerinin zikredildiği görülmektedir.

Hz. Hasan'ın ölüm şekli konusunda ise Şîi müelliflerin, ittifak hâlinde olduğu ve onun zehirlendiği görüşü üzerinde birleştiği görülmektedir. Bu husustaki genel kanaate göre Muâviye, Hz. Hasan'ın eşi Ca'de bt. el-Eş'as'a mektup yazarak, Hz. Hasan'ı öldürmesi karşılığında kendisini, oğlu Yezîd

[77] İbn Asem el-Kûfî, *el-Fütûh*, 4/286.

[78] Ca'feriyân, *el-Hayâtu'l-fikriyye*, 1/94, 103.

[79] İbn Asem el-Kûfî, *el-Fütûh*, 4/287.

[80] Ahmed b. Ebû Ya'kûb b. Ca'fer b. Vehb b. Vâdih Ya'kûbî, *Tarihu'l-Ya'kûbî*, thk. Abdülemir Mihnâ (Beirut: Şeriketü'l-A'lemî, 2010), 2/121-122.

[81] Ya'kûbî, *Tarihu'l-Ya'kûbî*, 2/122; İbn Asem el-Kûfî, *el-Fütûh*, 4/288; Ebu'l-Ferec Ali b. el-Hüseyn el-İsfehânî, *Mekâtîlu't-Tâlibîn*, thk. Muhammed Hasan İsmail (Beirut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2007), 37.

[82] Farhad Daftary, *Şîi İslâm Tarihi*, çev. Ahmet Fethi Yıldırım (İstanbul: Alfa Tarih Yayınları, 2016), 52.

[83] İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, 1/573.

[84] İbn Asem el-Kûfî, *el-Fütûh*, 4/290; İsfehânî, *Mekâtîlu't-Tâlibîn*, 67; Ca'feriyân, *el-Hayâtu'l-fikriyye*, 1/106.

ile evlendireceğini ve ona 100 bin dirhem göndereceğini söyledi. O da Hz. Hasan'ı zehirledi fakat Muâviye onu, oğluyla evlendirmedir.^[85]

Sallâbî, Şîî kaynaklarda Hz. Hasan hakkında uydurma rivayetlerin de bulunduğu bahsetmektedir.^[86] Bu husustaki rivayetlerin muhtevasına bakıldığı zaman, onun saygınlığını ifade eden içerik dikkât çekmektedir. Bu da akla, memnun kalmadıkları bir anlaşmayı imzalayan ancak Ehl-i Beyt'in de önemli bir ferdi olan Hz. Hasan'ın saygınlığına vurgu yapma ihtiyacını getirmektedir.

Şîî kaynaklar incelendiği takdirde anafikrin, Hz. Hasan'ın; savaştan çekinmeyen, cesur ve aslında Muâviye ile mücadele konusunda çok istekli bir yönetici olduğu fakat ordusunun güvensiz tavır sebebiyle barış yapmak zorunda kaldığı ve dolayısıyla yaptığı anlaşmada asıl sorumluluğun ordusunda olduğu hususlarında toplandığı ve onun saygınlığına vurgu yapıldığı görülmektedir.

2.4. Şîî Kaynaklarda Hz. Hüseyin Betimlemesi

Şîî kaynaklarda Hz. Hüseyin'in savaşçı özelliğine vurgu dikkat çekmektedir. Ondaki bahsederken, bu yönüne yapılan vurgu bâriz şekilde hissedilmektedir. Bu bağlamda ilk olarak, babasının yanında Cemel, Sıffîn ve Nehrevan savaşlarına katılmasından bahsedilmektedir. Babasını ve ağabeyini her zaman desteklediği, ağabeyinin verdiği savaş ve barış kararlarında hep onun yanında olduğu hususu zikredilmektedir.^[87]

Ancak Şîî kaynaklarda Hz. Hüseyin bahsi, Kerbelâ olayı etrafında dönmektedir. Olay, anahatlarıyla şu şekilde nakledilmektedir:

Muâviye'nin vefatından sonra halife olan Yezîd, Medine valisi Velîd b. Utbe'ye mektup yazarak Hz. Hüseyin ve Abdullah b. Zübeyr'den biat almasını istedi. Onlar da oyalayarak, "biz gizlice değil açıkça biat ederiz" diyerek Mekke'ye gittiler. Abdullah b. Zübeyr Mekke'de kalırken, Kûfe'den peşpeşe gelen mektup ve elçilerin ardından Hz. Hüseyin Kûfe'ye gitme kararı aldı.^[88]

Tedbirlî hareket etmek isteyen Hz. Hüseyin, durumu anlaması ve kendi adına biat alması için, amcasının oğlu Müslim b. Akîl'i Kûfe'ye gönderdi.

[85] Ebu'l-Hasen Ali İbnü'l-Hüseyin b. Ali el-Mes'ûdî, *et-Tenbîh ve'l-işrâf*, thk. Abdullah İsmail es-Sâvî (Kahire: Dâru's-Sâvî, ts.), 260; Ebu'l-Hasen Ali İbnü'l-Hüseyin b. Ali el-Mes'ûdî, *Murâcu'z-zeheb ve meâdînu'l-cevher*, thk. Charles Pellat (Beyrut: Dâriratu Menşûrati'l-Câmiati'l-Lübaniyye, 1970), 3/181; İsfehânî, *Mekâtîlu't-Tâlibîn*, 42, 60; Ca'feriyân, *el-Hayâtu'l-fikriyye*, 1/115.

[86] Bu bağlamda İsfehânî, Hz. Hasan'a izafe edilen şu hutbeye yer vermektedir: "Ey insanlar! Beni bilen bilir. Bilmeyen de bilsin ki ben Hasan b. Ali'yim. Ben müjdeleyenim, uyarıcının oğluyum. Allah'a, (c.c.) izniyle davet edenin oğluyum. Ben, aydınlatıcı ışık kaynağının oğluyum. Allah Teâlâ'nın, kendilerinden kiri giderdiği kendilerini tertemiz kıldığı Ehlî Beyt'tenim. Ben, Allah Teâlâ'nın, sevilmesini kitabında farz kıldığı Ehlî Beyt'tenim..." (İsfehânî, *Mekâtîlu't-Tâlibîn*, 30.) Konu hakkında diğer rivayetler için bkz: Sallâbî, *Hz. Hasan*, 268-269.

[87] Ca'feriyân, *el-Hayâtu'l-fikriyye*, 1/121-122; Daftary, *Şîî İslâm Tarihi*, 52.

[88] Ya'kübî, *Tarihu'l-Ya'kübî*, 2/154; Mes'ûdî, *et-Tenbîh*, 262; Ca'feriyân, *el-Hayâtu'l-fikriyye*, 1/123-125.

O sırada Kûfe Valisi olan Numan b. Beşir de ona mûsamahalı davrandı. Bu süreçte Müslim'e 12 bin, bir görüşe göre 18 bin kişi biat etti. Bunun üzerine durumun mûsait olduğunu gören Müslim, Hz. Hüseyin'e haber göndererek gelebileceğini bildirdi.^[89]

Hz. Hüseyin karar aşamasındayken İbn Abbâs onu, Kûfe'ye gitmemesi için çok uyardı ve gidecekse Yemen'e gitmesini tavsiye etti. Ancak kararından vazgeçiremedi.^[90]

Kûfe'de Hâni' b. Urve, Müslim b. Akîl'i evinde ağırladı. Hatta Ubeydullah'ın, kendisine yapacağı hasta ziyareti sırasında onu öldürmesini söyledi ama Müslim bunu yapmadı. Durumu anlayan Ubeydullah, Müslim ile Hâni'yi öldürttü.^[91] Hz. Hüseyin, Kûfe yakınlarındaki Kutkutane'de onların ölüm haberini aldı. 62 ya da 72 kişilerdi. Ubeydullah, Hür b. Yezîd'i (ö. 61/680) göndererek başka yöne gitmesini engellemesini istedi.^[92]

Hz. Hüseyin, Kadisiye'ye geldiği zaman onu Hür b. Yezid karşıladı. Ona Müslim'in öldürüldüğünü haber verdi ve geri dönmesini istedi. Hz. Hüseyin dönmek istediye de Müslim'in yakınları buna karşı çıktılar ve onun intikamının alınması gerektiğini söylediler. Bunun üzerine yollarına devam ettiler ve bu kez Ömer b. Sa'd b. Ebi Vakkas ile karşılaşınca yönlerini Kerbelâ'ya çevirdiler.^[93] Hz. Hüseyin, 10 Muharrem 61/680 senesinde, 87 kişiyle birlikte Kerbelâ'da katledildi.^[94]

Şiî kaynaklar incelendiği zaman, iki kardeşten Hz. Hüseyin'in ve özellikle de Kerbelâ olayının ön planda tutulduğu görülmektedir. Örneğin; Şiî dünyasının iki önemli tarihçisinin eserleri incelendiği takdirde; Ya'kûbî'nin (ö. 292/905) Hz. Hasan'a sadece iki sayfa ayırdığı ve onda da Muâviye ile yaptığı anlaşmaya fazla değinmeksizin, kendisine biat edilişi ve vefatı gibi bilgilerin verilmesiyle yetinildiği görülmektedir.^[95] Aynı şekilde Mes'ûdî (ö. 345/956) de Hz. Hasan'a altı sayfa ayırırken^[96], Hz. Hüseyin'e on bir sayfa ayırdığı ve burada da Kerbelâ olayı üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir.^[97] İbnü't-Tiktakâ (ö. 709/1309) da Hz. Hasan bahsinde; İbn Mülcem'i kısasen

[89] Mes'ûdî, *Murûcu'z-zehab*, 3/249; İsfehâni, *Mekâtîlu't-Tâlibîn*, 53-68.

[90] Mes'ûdî, *Murûcu'z-zehab*, 3/249-250.

[91] Ya'kûbî, *Tarîhu'l-Ya'kûbî*, 2/156; Mes'ûdî, *Murûcu'z-zehab*, 3/254.

[92] Ya'kûbî, *Tarîhu'l-Ya'kûbî*, 2/156.

[93] Mes'ûdî, *Murûcu'z-zehab*, 3/256.

[94] Ya'kûbî, *Tarîhu'l-Ya'kûbî*, 2/158; Mes'ûdî, *Murûcu'z-zehab*, 3/257; İsfehâni, *Mekâtîlu't-Tâlibîn*, 44.

[95] Ya'kûbî, *Tarîhu'l-Ya'kûbî*, 2/121-122.

[96] Mes'ûdî, *Murûcu'z-zehab*, 3/181-187.

[97] Mes'ûdî, *Murûcu'z-zehab*, 3/248-259.

öldürmesi ve Muâviye ile anlaşmasından bahseder ve bunu birkaç satır ile geçirir.^[98] Hz. Hüseyin'in ölümünden ise bir buçuk sayfa bahseder.^[99] Aynı durum, Ca'feriyan'ın eserinde de dikkât çekmektedir.^[100]

Sonuç

Hz. Osman'ın katliyle başlayan fitne sürecinin devamında İslâm toplumu birçok yeni fırkanın varlığına şahit oldu. Toplumda kendilerine meşrû bir zemin bulmaya çalışan bu fırkaların ağırlık verdiği en önemli husus, nasları kendi bakış açılarıyla yeniden yorumlamak hatta bazen hadis uydurmak oldu. Bu noktada başvurdukları ikinci bir yol da kendi görüşlerine uygun olduğunu düşündükleri rol modeller seçmek oldu.

Hz. Peygamber'in torunları Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin bu noktada iki önemli şahsiyet olarak karşımıza çıkmaktadır. Zira Hz. Ali taraftarları olarak başladıkları siyasî mücadele sürecinde değişimler yaşayan Şîa, "başkaldırı" temeline dayalı genel siyasî anlayışlarına uygun olarak Hz. Hüseyin'i ve Kerbelâ olayını ön plana çıkardı. Onlarla mücadele hâlinde olan ve "fitne döneminde sakin kalma" temeline dayalı prensibi temel alan Sünnî siyaset anlayışı da Hz. Hasan'ı ve Muâviye ile yaptığı sulhü ön plana çıkardı.

Her iki anlayışta da Hz. Hasan'a değer verildiği görülürken, Şîî kaynaklarda, Muâviye ile yapılan anlaşmanın rahatsızlığı ve buna gerekçeler bulma çabası, hatta mümkün merteye bu anlaşmaya fazla temas etmeme gayreti hissedilmektedir. Buna karşılık Sünnî kaynaklarda ise söz konusu anlaşmadan, övgüyle bahsedilmekte ve Hz. Hasan'ın siyasî mücadelesi, bunun üzerinde yoğunlaştırılmaktadır.

Hz. Hüseyin konusunda ise Şîî kaynakların, onu ön plana çıkardıkları ve özellikle de başkaldırı sembolü olarak Kerbelâ Olayı üzerinde yoğunlaştıkları; Sünnî kaynakların ise Hz. Hasan'a oranla Hz. Hüseyin'i bir nebze arka planda tuttukları ve "selefin ihtilafı meselesinde sessiz kalma" anlayışının etkisiyle fazla yorum yapmaktan kaçındıkları görülmektedir.

İki siyasî anlayış arasındaki fark, Hz. Hasan'ın, Muâviye b. Ebû Süfyân ile yaptığı anlaşmada ileri sürdüğü şartlar bahsinde de kendisini göstermektedir.

[98] Muhammed b. Ali b. Tabâtabâ İbn Tiktakâ, *el-Fahrî fi'l-âdâbi's-sultâniyye ve'd-duveli'l-islâmiyye* (Beyrut: Dâru Sâdır, ts.), 100-101.

[99] İbn Tiktakâ, *el-Fahrî*, 113-115.

[100] Ca'feriyan, Hz. Hasan'ın insani yönüne, müsamahakârlığına ve güzel ahlâkına vurgu yapmaktadır. Ardından da Muâviye tarafından kurulan komplo sonunda eşi Ca'de tarafından zehirlenerek şehit edildiğinden bahsederek Hz. Hasan faslını bitirir. (Ca'feriyan, *el-Hayâtu'l-fikriyye*, 1/113-117) Hz. Hüseyin ile ilgili verdiği her bilgi ise; onun cesareti, yanlış uygulamalar karşısındaki cesareti ve bu bağlamda Kerbelâ olayı ile ilgilidir. Ayrıca Hz. Hasan'a beş sayfa ayırırken Hz. Hüseyin'in bütün kahramanlıklarını anlatmak için kırk dört sayfa ayırmaktadır. (Ca'feriyan, *el-Hayâtu'l-fikriyye*, 1/121-164.)

Zira Şii kaynaklarda, “Muâviye’den sonra yönetimi Hz. Hasan’ın devralacağı” ve “Hz. Ali’ye sövülmeyeceği” maddelerinin fazladan zikredildiği görülmektedir. Bu iki madde dikkatli şekilde incelendiği takdirde, Hz. Hasan’ın, sonuçta hilafeti yine bırakmadığını ve Hz. Ali’ye sövülmesine engel olarak başarılı bir anlaşma yaptığını hissettirme gayreti görülmektedir.

Netice itibariyle söylemek gerekirse; Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin’in her ikisi de yeri geldiği zaman savaş, yeri geldiği zaman barış konusunda benzer siyaset izlemişlerdir. Onların siyasî yaşamları bütüncül bir şekilde ele alındığı zaman ortaya çıkan sonuç bu yöndedir. Ancak benimsedikleri siyasî yaklaşımın etkisiyle, Şii kaynakların, Hz. Hüseyin’in savaşçı yönünü ön plana çıkardıkları; buna karşın Sünnî kaynakların da Hz. Hasan’ının barışçı yönünü ön plana çıkardıkları görülmektedir.

Kaynakça

- Abduşşâfi, Muhammed Abdullatif. *el-Âlemu'l-İslâmî fi'l-asri'l-Umevî*. Kahire: Dâru's-Selâm, 2008.
- Ahmed b. Hanbel. *Müsned-i Ahmed*. 50 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, 4. Basım, 1983.
- Apak, Adem. “Cennet ehlinin gençleri: Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin”. *Din ve Hayat: İstanbul Müftülüğü Dergisi* 23 (2014), 74-78.
- Ardoğan, Recep. “Teorik Temeller ve Tarihsel Gerilimler Arasında İslâm Kültüründe Siyasal Muhalefet”. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/2 (2004), 171-189.
- Avde, Abdülkadir. *et-Teşrü'l-cinâi'l-İslâmî mukârinen bi'l-kânüni'l-vaz'i*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitabi'l-Arabî, ts.
- Azimli, Mehmet. *Hasan ve Muâviye*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016.
- Beğavî, Ebu'l-Kâsım Abdullah b. Muhammed b. Abdülaziz İbnü'l-Merzubân b. Sâbûr b. Şâhinşâh. *Mu'cemu's-sahâbe*. thk. Muhammed el-Emîn b. Muhammed el-Ceknî. 5 Cilt. Kuveyt: Mektebetü Dâru'l-Beyân, 2000.
- Belâzurî, Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd. *Cümel min ensâbi'l-eşrâf*. thk. Süheyl Zekkâr, Riyâd ez-Zirikli. 13 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1996.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail. *Sahîhu'l-Buhârî*. Dımaşk-Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 2002.
- Ca'feriyân, Resûl. *el-Hayâtu'l-fikriyye ve's-siyasiyye li-eimmeti Ehli'l-beyt*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Hak, 1994.
- Çağrıcı, Mustafa. “Fitne”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 13. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996.
- Daftary, Farhad. *Şii İslâm Tarihi*. çev. Ahmet Fethi Yıldırım. İstanbul: Alfa Tarih Yayınları, 2016.
- Demircan, Adnan. “Hz. Hasan ve Halifeliği”. *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1 (1995), 81-109.
- Demircan, Adnan. *İslâm Tarihinin İlk Asrında İktidar Mücadelesi*. İstanbul: Beyan Yayınları, 3. Basım, 2016.

- Dîneverî, Ebû Hanife Ahmed b. Dâvûd. *el-Ahbârü't-tivâl*. thk. Abdulmun'im Âmir. Beyrut-Kahire: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî-İsâ el-Bâbî el-Halebî ve Şürekâhu, 1960.
- Dîneverî, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe. *el-Ma'ârif*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 3. Basım, 2011.
- Ebû Zehra, Muhammed. *Mezhepler tarihi*. çev. Sıbğatullah Kaya. İstanbul: Çelik Yayınevi, 2011.
- Ebu'l-Me'âlî el-Cüveynî, Abdülmelik b. Abdullah b. Yûsuf b. Muhammed. *Gıyâsü'l-ümem fî iltiyâsi'z-zulem*. thk. Abdulazîm ed-Dîb. Riyâd: Mektebetü İmam el-Haremeyn, 2. Basım, ts.
- Ecer, Ahmet Vehbi. "Şia ve doğuşu". *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1 (1983), 131-142.
- Ensârî, Abdülhamîd İsmail. "Ehlü'l-Hal ve'l-Akd". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/539-541. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994.
- Er, İbrahim Halil. *Siyasal İslâm Düşüncesinin Doğuşu ve Devlet*. İstanbul: Mevsimler Yayınevi, 2016.
- Fauzi, M. Najjar. "Fârâbî'nin Siyâsi Felsefesi ve Şiilik". çev. Mehmet Dağ. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 20/ (1975), 293-306.
- Fiğlalı, Ethem Ruhi. "Hasan". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16/282-285. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Fiğlalı, Ethem Ruhi. "İslâm Tarihinde Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin Dönemleri (Mezhepler Tarihi Açısından Bir Tedkik)". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 26/ (1983), 353-370.
- Halîfe b. Hayyât. *et-Târîh*. thk. Ekrem Ziya el-Umerî. Dîmeşk-Beyrut: Dâru'l-Kalem-Müessesetü'r-Risâle, 2. Basım, 1397.
- Hitti, Philip K. *Siyâsi ve Kültürel İslâm Tarihi*. çev. Salih Tuğ. İstanbul: İFAV Yayınları, 2011.
- Hüseyin, Taha. *el-Fitnetü'l-kübâ*. 2 Cilt. Mısır: Dâru'l-Me'ârif, ts.
- İşş, Yûsuf el-. *ed-Devletü'l-Ümeviyye*. Dîmeşk: Dâru'l-Fikr, 2. Basım, 1985.
- İbn Abdilberri, Ebû Ömer Yûsuf b. Abdullah b. Muhammed. *el-İstî'âb fî ma'rifeti'l-aşhâb*. thk. Ali Muhammed el-Bicâvî. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Cil, 1992.
- İbn Asâkir, Ebu'l-Kâsım Ali İbnü'l-Hasen b. Hibetullah. *Târîhu Dîmeşk*. thk. Amr b. Garâme el-Amravî. 80 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1995.
- İbn Asem el-Kûfî, Ebû Muhammed Ahmed. *Kitâbü'l-Fütûh*. thk. Ali Şîrî. 9 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Evdâ, 1. Basım, 1991.
- İbn Haldûn, Ebû Zeyd Veliyyüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Hasen el-Hadramî el-Mağribî et-Tûnisî. *Divanü'l-mübtede' ve'l-haber fî tarihi'l-Arab ve'l-Berber ve men âsarahum min zevi's-şe'ni'l-ekber*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2. Basım, 1988.
- İbn Hallikân, Ebu'l-Abbâs Şemsüddin Ahmed b. Muhammed b. İbrahim b. Ebû Bekr. *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâu ebnâi'z-zaman*. thk. İhsan Abbâs. 7 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 1900.
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmail b. Ömer el-Kuraşî. *el-Bidâye ve'n-nihâye*. thk. Abdullah b. Andulmuhsin et-Türkî. 21 Cilt. Kahire: Dâru Hicr, 1997.

- İbn Miskeveyh, Ebü Ali Ahmed b. Muhammed b. Ya'küb. *Tecâribü'l-ümem ve te'âkubu'l-himem*. thk. Ebu'l-Kâsım İmamî. 7 Cilt. Tahran: Serûş, 2. Basım, 2000.
- İbn Sa'd, Ebü Abdullah Muhammed. *el-Cüz'ü'l-mütemmim li-tabakâti İbn Sa'd*. thk. Muhammed b. Sâmil es-Sülemî. 11 Cilt. Mektebetü's-Siddik: 1993, Taif., ts.
- İbn Tiktakâ, Muhammed b. Ali b. Tabâtabâ. *el-Fahrî fi'l-âdâbi's-sultâniyye ve'd-duveli'l-islâmiyye*. Beyrut: Dâru Sâdır, ts.
- İbnü'l-Abrî, Grigoros İbn Ehrûn b. Tûmâ el-Maltî. *Tarihu muhtasari'd-düvel*. thk. Antuvan Sâlihânî el-Yesû'î. Beyrut: Dâru's-Şark, 3. Basım, 1992.
- İbnü'l-Arabî, Ebü Bekr Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdillâh b. Ahmed. *el-Avâsim mine'l-kavâsim fi tahkiki mevâkifi's-sahâbe ba'de vefati'n-Nebî (sav)*. thk. Muhibbuddin el-Hatîb. Saydâ-Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1. Basım, 2013.
- İbnü'l-Esir, Ebü'l-Hasen İzzüddîn Ali b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî. *el-Kâmil fi't-târih*. thk. Ömer Abdusselam Tedmürî. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kita-bi'l-'Arabî, 1997.
- İbnü'l-Esir, İzzüddin. *Üsdü'l-gâbe fi ma'rifeti's-şahâbe*. thk. Ali Muhammed Muavvid, Âdil Ahmed Abdulmevcûd. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1994.
- İbnü'l-Ferrâ, Ebü Ya'lâ Muhammed İbnü'l-Hüseyn b. Muhammed b. Halef, Muhammed Hâmid el-Fekî. *el-Ahkâmu's-sultâniyye*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2. Basım, 2000.
- İbnü'l-İmâd, Abdulhayy b. Ahmed b. Muhammed. *Şezerâtü'z-zehab fi ahbâri men zehab*. thk. Mahmud el-Arnaût. 11 Cilt. Dimaşk-Beyrut: Dâru İbn Kesir, 1986.
- İclî, Hasen Ahmed b. Abdullâh b. Sâlih. *Tarihu's-sikât*. Mekke: Dâru'l-Bâz, 1984.
- İsfehânî, Ebü Nuaym Ahmed b. Abdullâh b. Ahmed b. İshak b. Musa b. Mehrân. *Ma'rifetü's-sahâbe*. thk. Âdil b. Yusuf el-Azâzî. 7 Cilt. Riyâd: Dâru'l-Vatan, 1998.
- İsfehânî, Ebu'l-Ferec Ali b. el-Hüseyn. *Mekâtîlu't-Tâlibîn*. thk. Muhammed Hasan İsmail. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2007.
- Kapar, Mehmet Ali. "Hz. Hasan'ın Halifelîği ve Hasan-Muaviye Andlaşması". *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7 (1997), 67-80.
- Kutlu, Sönmez. *Tarihsel Din Söylemleri Üzerine Zihniyet Çözümlemeleri*. Ankara: Otto Yayınları, 2. Basım, 2016.
- Makdîsî, Ebü Hâmid Muhammed b. Halil. *Mukaddimetü risâle fi'r-reddi ale'r-Râfıza*. thk. Abdülvehhâb Halilurrahman. Bombay: Dâru Selefî, 1983.
- Mâverdî, Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Muhammed b. Habîb el-Basrî el-Bağdadî. *el-Ahkâmu's-sultâniyye*. Kahire: Dâru'l-Hadîs, ts.
- Mescidcami, Muhammed. *Şia ve Ehli Sünnette Siyasî Düşünce Zeminleri*. çev. İsmail Bendiderya. İstanbul: Tesnim Yayıncılık, 2018.
- Mes'ûdî, Ebu'l-Hasen Ali İbnü'l-Hüseyn b. Ali. *Murûcu'z-zehab ve meâdimu'l-cevher*. thk. Charles Pellat. 5 Cilt. Beyrut: Dâriratu Menşûrati'l-Câmiati'l-Lübniyye, 1970.
- Mes'ûdî, Ebu'l-Hasen Ali İbnü'l-Hüseyn b. Ali. *et-Tenbîh ve'l-işrâf*. thk. Abdullâh İsmail es-Sâvî. Kahire: Dâru's-Sâvî, ts.
- Muhammed b. İsmail b. İbrahim İbnü'l-Muğîre el-Buğârî. *et-Târîhu'l-kebîr*. 8 Cilt. Haydarabad: Dâiratü'l-Me'ârifî'l-Usmâniyye, ts.

- Müslim, Ebü'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî. *Sahîhu'l-Müslim*. thk. Ebû Kuteybe Nazar Muhammed el-Faryâbî. Riyâd: Dâru Taybe, 1426.
- Nevevî, Ebu Zekeriyya Muhyiddin Yahya b. Şeref en-. *Tehzîbü'l-esmâ' ve'l-lugât*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- Öz, Şaban. *Sahâbe Sonrası İktidar Mücadelesi*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2. Basım, 2015.
- Özkan, Mustafa. “Kerbela’dan Önce Hz. Hüseyin’i Doğru Anlamak”. *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1-2 (2010), 87-109.
- Reşid Rıza, Muhammed. *el-Hilâfet*. Kahire: ez-Zehrâ li'l-A'lâmi'l-Arabî, ts.
- Sallâbî, Ali Muhammed. *Hz. Hasan*. çev. Harun Ünal vd. İstanbul: Ravza Yayınları, 2. Basım, 2010.
- Sarıcık, Murat. “Kerbela Olayında el-Hurr b. Yezid ve Hz. Hüseyin’le Mücadelesi”. *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2 (1995), 103-148.
- Seyithanoğlu, Kenan (ed.). *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*. 14 Cilt. İstanbul: Çağ Yayınları, 1986.
- Söylemez, M. Mahfuz. “Hz. Hasan’ın Hilafeti Muaviye’ye Devrinin Arkaplanı”. *İslâmî Araştırmalar* 14/3-4 (2001), 456-468.
- Şehristânî, Ebü'l-Feth Tâcüddîn Muhammed b. Abdilkerîm b. Ahmed, Mustafa Öz. *Mîlel ve nihâl*. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2017.
- Taberî, Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr. *Sahîhu ve daîfu tarihi't-Taberî*. thk. Muhammed b. Tahir el-Berzencî. 13 Cilt. Dimaşk-Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 2007.
- Taberî, Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr. *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1407.
- Takkûş, Muhammed Süheyl. *et-Târîhu'l-İslâmî el-vecîz*. Beyrut: Dâru'n-Nefâis, 5. Basım, 2011.
- Temîmî, Ebu'l-Arab Muhammed b. Ahmed b. Temîm. *el-Mihen*. thk. Ömer Süleyman el-Ukaylî. Riyâd: Dâru'l-Ulûm, 1984.
- Uludağ, Süleyman. *İslâm-Siyaset İlişkisi*. İstanbul: Dergah Yayınları, 4. Basım, 2016.
- Varol, Bahaüddin. *Hz. Hasan*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 4. Basım, 2017.
- Velî, Abdülazîz Muhammed Nûr. *Şîa ve Tarihi Rivayetler*. çev. Mücahit Yüksel. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2014.
- Ya’kübî, Ahmed b. Ebû Ya’küb b. Ca’fer b. Vehb b. Vâdih. *Tarihu'l-Ya’kübî*. thk. Abdullemir Mihnâ. 2 Cilt. Beyrut: Şeriketü'l-A’lemî, 2010.
- Yiğit, İsmail. *Emevîler*. İstanbul: İsam Yayınları, 2016.
- Zehebî, Şemseddin Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Kaymâz. *el-İber fî haberî men gâber*. thk. Ebû Hacer Muhammed es-Saîd b. Besyûnî Zağlûl. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- Zehebî, Şemsuddin Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Kâymâz. *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*. thk. Şuayb el-Arnaût vdgr. 25 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 3. Basım, 1985.